

שחיטה בסכין מלובנת ובדיקת סכין לפני השחיטה

בניהו טרופר

פתיחה

במסכת חולין אנו לומדים על דיני השחיטה ועל פגמים בשחיטה הפוסלים אותה, 'נקובת הושט' היא אחת מפסולים אלו. בהמה שלאחר השחיטה נמצא שיש לה נקב בושט אסורה באכילה. שחיטה בסכין פגומה יכולה ליצור נקב כזה ולפסול את השחיטה. כדי למנוע מקרים כאלה חכמים דורשים בדיקת סכין לפני השחיטה.

נחלקו האמוראים באיזה אופן יש לבדוק את הסכין לפני השחיטה, והראשונים הציעו מספר דרכים להבין את מחלוקתם. במאמר זה אבקש לחקור מחלוקת אלו, ולדון בנפקא מינות הנובעות מהן.

בין רב אשי לרבי זירא

הגמרא מביאה אמרה של רבי זירא בשם שמואל:

השוחט בסכין מלובנת שחיטתו כשרה חידודה קודם לליבונה.
(חולין ח ע"א)

כלומר, החוד של הסכין חותך לפני שחום הסכין שורף את הבהמה. לגמרא קשה עם האמרה הזו, שהרי סכין מלובנת גם חמה מצידיה ויכולה לגרום כוויה מהצד – והכוויה הופכת את הבהמה לאסורה. לכן מקשה הגמרא: "והאיכא צדדין!", הרי אפילו אם חוד הסכין לא יצורב את הבהמה, צידי הסכין יצורבו את הבהמה לפני סיום השחיטה. לקושיית הגמרא משיב רבי זירא: "בית השחיטה מרווח רווח". כלומר, כאשר חותכים את בשר הבהמה, מתרחב בית השחיטה ואין שום מגע בין צידי הסכין וסימני הבהמה העלולים להיצרב.

בהמשך הגמרא (יז ע"ב), דנים האמוראים בבדיקת סכין לפני שחיטה. רבינא ורב אחא ישובו לפני רב אשי. הגיע לרב אשי סכין לבדוק, והוא הושיט אותו לרב אחא ואמר

לו: 'בדוק'. רב אחא בדק את הסכין על בשר אצבעו ועל ציפורנו, הוא בדק את חוד הסכין וגם את צדדיו. רב אשי אמר לו: 'ישר!' – בדקת כראוי. רב יימר לעומת זאת חלק ואמר: הרי יש לנו קבלה מרבי זירא שבית השחיטה מתרווח, ואם כך, אין שום צורך לבדוק את צידי הסכין מפגמים.

מדברי רב אשי בדף יז אפשר להבין שהוא חולק על רבי זירא, הרי רבי זירא לא חושש שצידי הסכין המלובנת יפגמו את צידי בית השחיטה, לעומת רב אשי שדורש את בדיקת צידי הסכין, כי הוא חושש שיפגמו את בית השחיטה.

כלל פסיקה ידוע הוא שהולכים אחר בתראה, כלומר, אנו פוסקים לפי האמורא המאוחר יותר (מבחינה כרונולוגית) בדיון. במקרה שלנו (בדף יז ע"ב) רב אשי הוא בתראה, וכמוהו נפסקה ההלכה. אולם, אם נחזור אחורה לדף ח נראה שאין עקביות בין הפוסקים, חלקם פסקו שהסכין המלובנת "כשרה", לכאורה בניגוד לדעת רב אשי בדף יז, וחלקם פסקו "פסולה", כדעת רב אשי. דומה שהסוגיות קשורות זו בזו, ולכן מפתיע שיש פוסקים שפסקו בהן באופן שונה. איך אפשר לפסוק גם כרב אשי וגם כרבי זירא?

אכן, הרי"ף (חולין ב ע"א באלפס) פסק נגד רבי זירא. הרי"ף (שם) ד"ה "דבית השחיטה" מסביר שהרי"ף פוסק כך מכיוון שמבין שרב אשי חולק על ר' זירא, כמו שראינו, והרי"ף פוסק כרב אשי.

הרי"ף גם מוסיף שניתן לחלק בין עמדת רבי זירא לגבי סכין מלובנת, לעמדת רב אשי לגבי בדיקת סכין. סכין מלובנת רוחבה כרוחב סכין רגילה, אך לסכין פגומה,¹ לעומת זאת, יש בליטה. לאור ההבדל בין רוחב הסכין המלובנת לבין רוחב הסכין הפגומה, אפשר להציע שהרווח שעליו דיבר רבי זירא מספיק רחב כדי להכיל סכין מלובנת, אבל לא מספיק רחב כדי להכיל סכין עם פגם, עליו דיבר רב אשי, ואם כך אין מחלוקת ביניהם ואפשר לפסוק כשניהם. אולם, הרי"ף דוחה את החילוק הזה ולדעתו, אילו היה הדבר כן היו אומרים כך בפירוש בגמרא.²

בהמשך דבריו, מביא הרי"ף את דברי הרמב"ם, שמצד אחד פסק כרבי זירא³ – שהסכין המלובנת כשרה, ומצד שני גם פסק כרב אשי – שיש צורך בבדיקה מ3 רוחות הסכין.

¹ יש לציין שלאורך המאמר כאשר מדובר בסכין פגומה הכוונה היא לפגימה בצידי הסכין בלבד, ולא בחוד.

² החילוק מופיע ונדחה כבר ברמב"ן על הסוגיה (ח ע"א, ד"ה "הא דאמר").

³ אפשר לקרוא את הרי"ף לפי הגרסה השנייה שמובאת אצלו (כגרסת הרא"ש, ש, שנראה להלן), שבה נראה שסבר שהרמב"ם אומר "פסולה", השיטה שהבאתי נראית מסתברת יותר. הראב"ד מובא לתרץ את

הראב"ד⁴ הסביר כך את דברי הרמב"ם: רבי זירא אמר שהסכין המלובנת כשרה רק בדיעבד ואפשר ללמוד זאת מהניסוח שלו "ושחט בה" = לשון עבר מתייחס לדיעבד. אבל, לכתחילה שחיטה בסכין מלובנת, לפי רבי זירא, פסולה. לאור זאת, בעניין בדיקת הסכין קודם השחיטה היה ר"ז מסכים עם רב אשי שלכתחילה צריך בדיקה על 3 צידי הסכין, כשם שלכתחילה אין לשחוט בסכין מלובנת. רב יימר פסק בדיקת סכין פחות מקיפה לכתחילה, ממקרה הדיעבד שהביא רבי זירא – מבחינתו אין סיבה להצריך בדיקת סכין, גם לכתחילה, יותר מהמינימום שכשר בדיעבד.

בקיצור, הר"ן מציג שני חילוקים בין הדינים של רב אשי ורבי זירא. ההבדל הראשון הוא הבדל מציאותי ביחס לרוחב הסכין וההבדל השני הוא שיטת הראב"ד, שמחלק בין לכתחילה ובדיעבד. נעניין בחילוקים אלה בהמשך.

לגבי בדיקת סכין, הרמב"ם פוסק ככל שאר הראשונים, שהלכה כרב אשי. בנושא שחיטה בסכין מלובנת יש מחלוקת לגבי פסיקת הרמב"ם. אמנם הר"ן כתב שהרמב"ם פסק כרבי זירא (כפי שראינו לעיל), אך הדבר נתון במחלוקת גרסאות. המגיד משנה (שחיטה א, כב) התקשה להכריע מהי הגרסה המקורית של הרמב"ם. הוא מסביר שחלק מהפוסקים, וביניהם הרא"ש (חולין א, ח), הביאו בגרסת הרמב"ם שכתב "פסולה". וחלק⁵ גם כתבו "כשרה" (כך נראה בדברי הרי"ף). המגיד משנה ממשיך ואומר: "ואני לא יכולתי לפסוק איזהו הנכון. אבל הרי"ף לא הביא אותה כלל". הוא מסביר שסיבת הרי"ף היא בגלל שהוא פוסק כרב אשי, ולפי רב אשי אין בית השחיטה מתרווח, ולכן אי אפשר לפסוק כרבי זירא. המ"מ מסיים בקביעה: "ואם שיטת הרמב"ם היא פסולה – ודאי זהו הסברו".

בהמשך, מביא המ"מ את דברי רבינו יונה. רבינו יונה טוען שאפשר לדייק מניסוח הגמרא שקביעת רבי זירא היא הלכה פסוקה. ניתן לדייק כך מתוך זה שכתוב בגמרא "מי לא אמר רבי זירא" ולא סתם "ואמר רבי זירא". לפי הניסוח המיוחד משתמע שדעת רבי זירא מוסכמת על כולם ואם כך, נשאר רק להסביר איך פסיקה כרבי זירא מתיישבת עם פסיקה כרב אשי. לשם כך מציע המ"מ מספר חילוקים:

- החילוק הראשון הוא ההבדל המציאותי שראינו כבר בדברי הר"ן. אבל, בניגוד לר"ן, המ"מ לא מפריך אותו בטענה שהוא לא הופיע בגמ'. הוא

הרמב"ם, ובתירוצו מסביר איך הגיוני לפסוק כשניהם ומכאן משתמע שזוהי דעת הרמב"ם לגרסת הר"ן.

⁴ אין לנו מקור לדעת הראב"ד מספריו, אך הוא מצוטט בדברי הר"ן.

⁵ הראב"ד, רבינו יונה והרי"ף.

אומר שהסיבה שלא הביאו תשובה זו בגמרא היא משום שהיא פשוטה מאוד ומובנת מאליה.

- החילוק השני הוא החילוק של הראב"ד, המחלק בין לכתחילה לדיעבד.
- החילוק השלישי תלוי ביחס המיוחד של אדם לסכין מלובנת בהשוואה לסכין רגילה. דברי רבי זירא מתייחסים לסכין מלובנת, ורש"י מסביר שזו סכין שאדומה מחום. כאשר אדם שוחט בסכין כזו הוא מודע לסכנה שהסכין תצרוך את צדדי בית השחיטה, ולכן הוא נזהר שלא להטות את הסכין, כך שהיא לא תגיע בצדדי בית השחיטה. בסכין רגילה, לעומת זאת, אם האדם לא יבדוק את הסכין מצדדיה, הוא לא ידע שהיא פגומה, ולא יזהר. לפי חילוקים אלו יוצא שהלכה היא גם לפי רבי זירא וגם לפי רב אשי – וכך פסק הרא"ש. המ"מ מסכם בהתייחסות לחילוקים אלו: "ואם שיטת הרמב"ם היא 'כשרה' – ודאי זהו הסברו".

המגיד משנה לא הכריע בשיטת הרמב"ם, אבל הוא כן תרם לנו עוד חילוק אפשרי מעניין בין המקרים המדוברים – 'ידע' לעומת 'לא ידע'.

הרשב"א (חולין ח ע"א, ד"ה "בית השחיטה מרווח רווח") מביא את ההסברים והחילוקים שראינו, אך עם שינוי קל. הוא מביא את הראב"ד בשם רבינו יונה, ונראה מדבריו שהוא מבין שרבינו יונה חיבר בין דבריו לרבי הראב"ד ובכך יצר שיטת 'כלאיים', שהיא בעצם חילוק אפשרי נוסף. נסביר את דברינו. יוצאת מדברי הרשב"א הקביעה ההלכתית הבאה – צריך לבדוק סכין משלשת רוחותיה. סכין שלא נבדקה כך פסולה לשחיטה אף בדיעבד. רבינו יונה משתמש במה שהראב"ד אמר בלכתחילה ובדיעבד ומוסיף את הרעיון שלו. משיטתו יוצא שרבי זירא הביא את המקרה שלו בדיעבד, ובמקרה שהשוחט יודע שהסכין חמה. לכן רב אשי, בענייני בדיקת סכין, אומר שלכתחילה צריך לבדוק את הסכין מכל הצדדים, מכיוון שאסור לשחוט בסכין שפגומה בצדדיה. בנוסף, אם לא בדק ושחט, מכיוון שלא ידע מה מצבו של הסכין, אי אפשר להכשיר את שחיטתו. מכל מקום, מי שבדק וגילה שסכינו פסולה/חמה בצידה אסור לשחוט בה לכתחילה, אך בדיעבד, אם שחט בה, שחיטתו כשרה. הסיבה לכך היא שאם השוחט עמד בדרישות בדיקת הסכין הוא ידע שהיא פסולה, וככל הנראה נזהר ולא הטא את הסכין בשחיטתו.

מחלוקת רב אשי ורב יימר לאור החילוקים

בשלב הבא ארצה להתייחס לארבעת החילוקים שהעלנו ולראות איך אנו מבינים את מחלוקת 'בדיקת הסכין' (מחלוקת רב אשי ורב יימר) לאורם:

1. נתחיל בחילוק המציאותי שראינו. לפי חילוק זה בית השחיטה מתרחב מספיק בשביל סכין חמה, אבל לא מספיק בשביל סכין עם פגמים.

לחילוק זה יש יתרון – הוא היחיד שמתייחס לגמרא כפשוטה, בלי הוספות. מצד שני יש בחילוק זה בעיה – הוא משאיר אותנו עם חילוק מציאותי, שלא מתיישב על הדעת בצורה חלקה. מתוך חילוק זה אפשר להבין שרב אשי דורש בדיקה משלש רוחות מכיון שאם יהיה פגם היא תיתפס בצידי בית השחיטה ותקרע אותם. אבל לרב יימר חילוק זה לא מתיישב, הטענה שלו לא הגיונית לפי מסקנתו של רב אשי, ולכאורה נראה שהוא חולק על רב אשי במציאות.

2. חילוק ה'ידיעה' (רבינו יונה) – לפי חילוק זה רב אשי אומר שבסכין מלובנת, השוחט רואה שהיא חמה ונוזהר שלא להטות את הסכין. בסכין שלא בדק צדדיה, הוא אינו יודע אם היא פגומה או לא, ולא יזהר שלא להטות. לפי הבנה זו רב אשי דורש בדיקה של הצדדים כדי שהשוחט יהיה מודע למצב הסכין שאיתו הוא שוחט.⁶

לפי חילוק זה, צריך להבין את שיטת רב יימר. למה רב יימר מכשיר בדיקת חוד הסכין בלבד? הרי אם צדדי הסכין פגומים, השוחט צריך להזהר, ואיך הוא ידע להזהר אם הוא לא יודע שהסכין פסולה?

ייתכן ששורש מחלוקת רב יימר ורב אשי הוא במחלוקת על חום הסכין. רב אשי סובר שכאשר רבי זירא התיר לשחוט בסכין מלובנת הוא התכוון דווקא לסכין לוהטת – כזאת שאדומה מרוב חום – כיוון שבסכין כזו השוחט רואה ויודע להיזהר. אך, לטענת רב יימר מדובר בסכין חמה אבל לא כזאת שאפשר להבחין בחומה על ידי הראיה. לפי הבנת רב יימר, אם בסכין כזו התיר רבי זירא לשחוט – כנראה שאין עניין שהשוחט יהיה מודע לפגם בסכין, ובכל מקרה לא נחשוש שצדדי הסכין נגעו בבית השחיטה.

⁶ לפי שיטה זו צריך להגיד שרב אשי מסכים שבמקרה שאדם בדק סכין וידע שפגומה בצידיה – אם שחט ונוזהר – שחיטתו כשרה.

3. חילוק ה'לכתחילה'בדיעבד' (הראב"ד). הראב"ד כותב שרבי זירא דיבר דווקא בדיעבד, אבל לכתחילה אסור לשחוט בסכין מלובנת. כלומר, היות וצדדי בית השחיטה מתרחבים, סכין מלובנת כשרה לשחיטה בדיעבד. אבל, יש בעייתיות בהסתמכות על התרחבות זו, ולכן לכתחילה אין לשחוט בסכין מלובנת. לשיטת רב אשי, מפני שאין לשחוט עם סכין פגומה/לוהטת לכתחילה, צריך לוודא שהסכין כשרה מכל צדדיה לפני השחיטה, למרות שבדיעבד אם ישחט בסכין פגומה כזו שחיטתו תהיה כשרה. לכן רב אשי דורש בדיקה מרחיבה של שלמות הסכין.⁷

לפי חילוק זה, התנגדותו של רב יימר לשיטת רב אשי נראית ברורה: אם שחיטה בסכין פגומה כשרה בדיעבד – אין צורך בבדיקת הצדדים לכתחילה. אפשר לסמוך על רווח בית השחיטה לכתחילה כמו שאפשר לסמוך עליה בדיעבד.

אפשר להציע הבנה אחרת בחילוק לכתחילה'בדיעבד. אפשר להסביר שמחלוקת בין רב יימר ורב אשי נובעת מחילוק הרבה יותר עמוק, בדעתם לגבי מעמד השחיטה. בית הלוי (ב, יא) מסביר שיש הבדל מהותי בין מצוה ומכשיר מצוה. יש מצוות, שיש להן דין לכתחילה, אבל אם שכח – כשר בדיעבד, כמו תנופה בקורבנות. הראב"ה (תשובות וביאורי סוגיות א, פא) טוען שהסכין הוא חלק ממעמד השחיטה, ונכלל בהלכות שחיטה, ולכן גם בדיקתו היא חלק מהמצוה. הוא אף מציע ה"א לברך על בדיקת סכין. ייתכן אם כך, שרב אשי יסבור ששחיטה היא מצוה, ולכן יש לה דין לכתחילה ובדיעבד בבדיקת הסכין. מצד שני, אפשר להציע ששחיטה היא רק מכשיר מצוה שנועדה להתיר את הבשר מאיסור אבר מן החי ואיסור 'אינה זבוחה', ולכן אין שום עניין לכתחילה ובדיעבד בבדיקת הסכין, וכך יסבור רב יימר.

4. שיטת ה'כלאיים' (הרשב"א בשם רבינו יונה והראב"ד). שיטה זו היא שילוב של השיטה השניה (חילוק ה'ידיעה') עם השיטה השלישית (חילוק ה'לכתחילה'בדיעבד'), והיא מהווה, לענ"ד, מיוזג מדויק של האלמנטים שחסרים לכל אחת מהשיטות בנפרד. בשיטה זו, ההיתר היחיד לרב אשי הוא בדיעבד, בסכין שיודע שהיא פגומה בצדדיה. על היתר זה דיבר רבי זירא. הוא התיר בדיעבד לשחוט בסכין מלובנת, כשהשוחט יודע שהיא

⁷ לפי שיטה זו צריך להודות שרב אשי מסכים שבמקרה שאדם לא בדק את צידי הסכין ובדיעבד שחט בה – שחיטתו כשרה.

מלובנת. אפילו אם יודע שהסכין פסולה – אסור לשחוט בה לכתחילה, ואם לא יודע שהסכין פגומה – שחיטתו פסולה אף בדיעבד. רק אם יודע שהסכין מלובנת/פגומה – בדיעבד שחיטתו כשרה, מפני שיודע שהיא מלובנת/פגומה, ובדיעבד אפשר לסמוך עליו שלא היטה את הסכין. במקרה של בדיקת סכין לפני השחיטה, רב אשי יגיד שצריך לבדוק את הצדדים, ואם לא בדק – הרי אינו יודע אם פגומה או לא ולכן שחיטתו תהיה פסולה אף בדיעבד.⁸

כאמור, שיטה זו היא שילוב של שיטות הראב"ד ורבינו יונה, ורב יימר צריך לסבור כפי שכתבנו בשיטת הראב"ד וכפי שכתבנו בשיטת רבינו יונה – הוא יאמר שאין ידיעה גם בסכין מלובנת, ושאינן חילוק בין כשרות השחיטה לכתחילה ובדיעבד.

לפי החילוקים של הראב"ד, רבינו יונה ושיטת הכלאיים שלהם יש עוד תשובה אפשרית שאפשר להציג בשם רב יימר: (א) בדיקת חוד הסכין, ברוב המקרים, מעידה על מצבם של צידי הסכין. אם החוד כשר, כנראה גם צידי הסכין. לכן בדיקה של החוד מורידה את הסיכויים שיש פגם. (ב) בנוסף לכך, בית השחיטה מתרחב. כך שגם אם הסכין פגומה בצדדיה, ייתכן שלא פסלה את השחיטה. מכיוון שזה רק חשש על גבי חשש – לא צריך לחשוש. לפי אפשרות זו, שורש המחלוקת הוא האם צריך לחשוש לחשש רחוק או לא.

נראה שהחילוק האחרון (שיטת ה'כלאיים') הכי מסתבר מדברי רב אשי. לפי חילוק זה השוחט תמיד מוכרח להגיע לשחיטה עם סכין בדוקה, מכיון שלכתחילה צריך לבדוק, ובדיעבד אם לא בדק – אינו יכול לשחוט, מכיון שרב אשי דורש שהשוחט ידע מה מצב הסכין. רק במקרה שהשוחט בדק את הסכין ומצא שצדדיה פגומות, והחליט לשחוט בה בכל מקרה, נגיע למצב שרב אשי יכשיר בסכין פגומה. במקרה זה אנו סומכים על השוחט שלא יטה את הסכין, והשחיטה תהיה כשרה.

אמנם נפק"מ זו מחודשת, אך אפשר לדייק אותה מדברי הרמב"ם (לגרסה שהוא מכשיר בסכין מלובנת):

השוחט צריך שיבדוק הסכין בחודה ומצד זה ומצד זה וכיצד
בדקה מוליכה ומביאה על בשר אצבעו ומוליכה ומביאה על צפורנו

⁸ אמנם, לפי שיטה זו צריך להודות שרב אשי מסכים שבמקרה שאדם בדק סכין ובדיעבד שחט בה – אם נזהר – כשר.

משלש רוחותיה שהן פיה ושני צדדיו כדי שלא יהיה בה פגם כלל
ואח"כ ישחוט בה. (רמב"ם שחיטה א, כג)

הרמב"ם פוסק כמו רב אשי, שלכתחילה צריך לבדוק את הסכין קודם השחיטה מכל צדדיה. אך, הוא מסיים במילים "ואח"כ ישחוט בה". לכאורה המילים האלו אינן רלוונטיות. מובן מאליו שאחרי שנבדוק את הסכין נשחוט. ואפילו אם רצה להבהיר, היה צריך להגיד "ואם אינה פגומה" ולא "ואחר כך". ייתכן שמכאן אפשר לדייק שהוא מתכוון שלאחר הבדיקה אפשר לשחוט בסכין אפילו אם היא פגומה בצדדיה. כלומר, יש בדיקת סכין לכתחילה שהיא מאפשרת לשחוט לדעת מה מצב הסכין, ואז אפשר לשחוט, בלי תלות בתוצאת בדיקת הצדדים. אמנם הצגה זו של דברי הרמב"ם קצת מותחת את דבריו, יש מקום להגיד שזו הייתה כוונתו. אם נקבל את דברים אלו נוכל להכריע במחלוקת בנוסחתו בסעיף הקודם. הרמב"ם דוגל בשיטת 'הכלאיים' ומתוך כך יוצא שמקבל את דברי רבי זירא, שחיטה בסכין מלובנת – כשרה.

סיכום

לסיכום, ראינו את הקושי בגמרא ביחס בין סוגית בדיקת סכין לפני שחיטה, לבין סוגית שחיטה בסכין מלובנת. הצגנו ארבעה פתרונות לסתירה זו בדברי הראשונים:

1. חילוק מציאותי ביחס להתרחבות בית השחיטה – בסכין פגומה יש בליטות, ובית השחיטה לא מתרחב מספיק בשביל שהן לא יגעו בו.
2. חילוק ביחס מודעות השוחט לחום הסכין – השוחט מודע לכך שהסכין מלובנת, ונזהר לשחוט מבלי להזיז את הסכין לצדדים, אבל אם הוא לא בדק את הסכין, הוא לא מודע לכך שהיא פגומה.
3. חילוק לכתחילה בדיעבד – שחיטה בסכין מלובנת או פגומה אסורה לכתחילה ומותרת בדיעבד.
4. שיטת כלאיים של חילוקים 2 ו 3 – שחיטה בסכין מלובנת או פגומה כשרה רק אם זה בדיעבד ורק אם השוחט היה מודע לכך שהסכין מלובנת או פגומה.

בנוסף, ראינו את שורש מחלוקת רב יימר ורב אשי לפי החילוקים השונים. ביניהם ראינו אופציה לחילוק יסודי בין רב אשי ורב יימר לגבי מעמד שחיטה כמצוה או

כמכשיר מצוה, שיש לה השלכות רחבות מעבר לסוגיתנו. לבסוף ראינו שיטה אפשרית לקריאת הרמב"ם, שבאמצעותה הצענו להכריע את המחלוקת על נוסחתו.